

Wokół badania organizacji imigranckich – stare dylematy, nowe wyzwania

MICHAŁ NOWOSIELSKI

ORCID: [0000-0001-7383-4872](https://orcid.org/0000-0001-7383-4872)

Uniwersytet Warszawski¹

Projekt „Polskie organizacje imigranckie w Europie”

Projekt „Polskie organizacje imigranckie w Europie”² realizowany w latach 2015–2020 (początkowo w Instytucie Zachodnim w Poznaniu, a od 2017 r. w Ośrodku Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego) miał dwa cele badawcze. Pierwszy z nich, o charakterze diagnostycznym, polegał na określeniu stanu polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich – Norwegii, Szwecji, Niemczech, Holandii, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Francji, Włoszech i Hiszpanii. Drugi miał charakter wyjaśniający i polegał na próbie znalezienia odpowiedzi na pytanie, co kształtuje stan polskich organizacji imigranckich w badanych krajach. Poprzez porównanie zjawisk i procesów występujących we wszystkich badanych krajach staraliśmy się odnaleźć zarówno podobieństwa, jak i różnice w sytuacji organizacji i czynnikach ją kształtujących.

Badaniami w poszczególnych krajach zajmowali się: Justyna Bell (Norwegia), Roch Dunin-Wąsowicz (Wielka Brytania), Mariusz Dziegłowski (Irlandia), Marcin Fronia (Norwegia), Michał Garapich (Wielka Brytania), Ignacy Józwiak (Holandia), Jacek Kubera (Francja), Agnieszka Legut (Włochy), Joanna Leska-Ślęzak (Holandia), Magdalena López Rodríguez (Irlandia), Witold Nowak (Szwecja), Michał Nowosielski (Niemcy), Mikołaj Stanek (Hiszpania), Aleksandra Sojka (Hiszpania), Monika

---

¹ Kontakt: michal.nowosielski@uw.edu.pl

² Projekt finansowany był przez Narodowe Centrum Nauki w Krakowie w ramach programu Sonata Bis (nr umowy UMO-2014/14/E/HS6/00731).

Sokół-Rudowska (Norwegia). Dodatkowo w realizację projektu zaangażowani byli: Martyna Plucińska-Nowak, Łukasz Pomiankiewicz, Piotr Cichocki oraz Dorota Kot. Kierownikiem projektu był Michał Nowosielski, a funkcję koordynatora badań pełnił Witold Nowak.

Model teoretyczny – założenia i rezultaty

Zarówno w projekcie, jak i publikacjach przyjęto dość wąską definicję organizacji imigranckiej mówiącą, iż jest to „pozarządowe stowarzyszenie stworzone przez grupę etniczną i dla grupy etnicznej w celu realizacji zadań związanych z dostarczaniem usług – społecznych, ekonomicznych i kulturowych – lub prowadzących działalność rzeczniczą na rzecz społeczności” (Rodriguez-Fraticelli, Sanabria, Tirado 1991: 34). Są to więc organizacje o charakterze formalnym działające w domenie życia publicznego. Takie ujęcie konieczne było ze względu na operacjonalizację badań i postawienie jasnych granic między przedmiotem badań, a tym co pozostawało poza naszym zainteresowaniem. Spowodowało skoncentrowanie się na organizacjach pozarządowych (zwykle, choć nie zawsze, przyjmujących formę stowarzyszeń) założonych przez osoby migrujące z Polski oraz kierujących (przynajmniej częściowo) swoje działania do polskich społeczności.

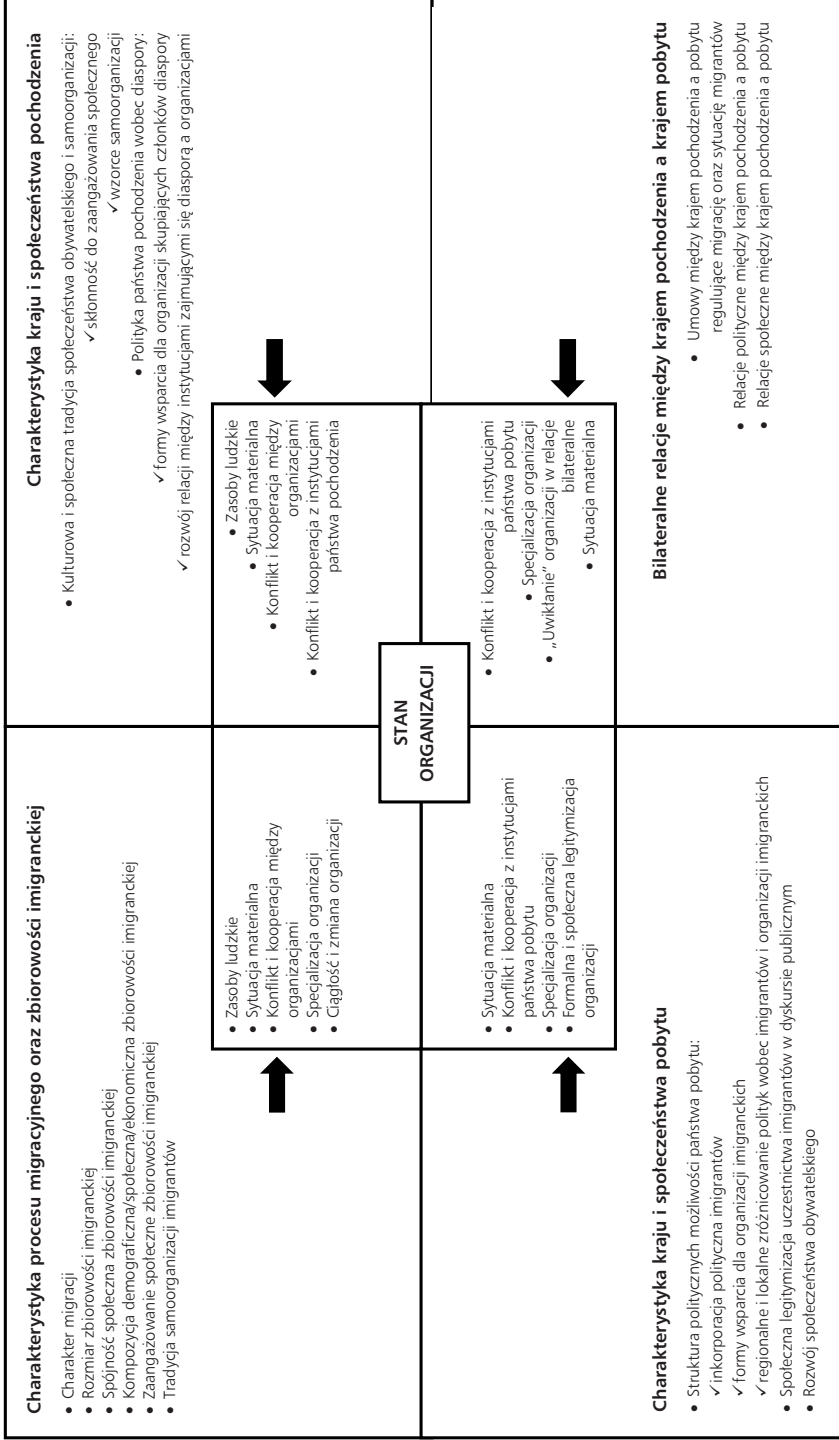
Badając polskie organizacje imigranckie przede wszystkim staraliśmy się dokonać diagnozy ich stanu. Poprzez stan organizacji (wymienne czasem nazywany sytuacją lub kondycją) rozumieliśmy jej aktualne położenie wyznaczone przez takie parametry, jak: struktura formalnoprawna, miejsce i zasięg działania, profil działalności, formy współpracy, zasoby ludzkie i materialne oraz źródła finansowania. Parametry te podlegają zmianom pod wpływem różnorodnych czynników (Nowosielski 2016: 20).

Wymienione czynniki stanowiły drugi z naszych przedmiotów zainteresowania – jako punkt wyjścia analiz przyjeśliśmy model oparty na zestawie czterech czynników: charakterystyki procesu migracyjnego oraz zbiorowości imigranckiej, charakterystyki kraju pobytu, charakterystyki kraju pochodzenia oraz bilateralnych relacji między oboma krajami. Ponieważ był on już wcześniej omawiany (Nowak, Nowosielski, 2016), a nawet krytykowany (Mucha, 2018) na łamach „Studiów Migracyjnych – Przeglądu Polonijnego”, nie ma sensu go tu w całości przywoływać, ani też udowadniać osadzenia w literaturze. Podstawowe jego założenia przedstawione są na rysunku 1.

Przeprowadzone badania oraz wnioski z analiz pozwoliły na zweryfikowanie modelu. Przede wszystkim należy stwierdzić, że założone czynniki rzeczywiście mają wpływ na sytuację organizacji. Być może najmniej istotne są bilateralne relacje między krajem pochodzenia i krajem pobytu, ale nawet one mają wpływ na funkcjonowanie części stowarzyszeń – najwyraźniej jest to widoczne w przypadku organizacji działających na terenie Niemiec, co może być związane zarówno z większą intensywnością

Rysunek 1.

Model wyjaśniający

Źródło: (Nowosielski, Dziągiewski, 2021: 39)

relacji polsko-niemieckich, jak i z faktu, iż polskie organizacje stanowią tradycyjnie ich przedmiot³.

Nasze analizy pozwoliły na rozszerzenie modelu i wpisanie go w szerszy kontekst. Uważamy bowiem, że uwarunkowania funkcjonowania organizacji imigranckich można opisać za pomocą koncepcji **transnarodowej struktury możliwości**. Koncepcja ta z jednej strony oparta jest na doświadczeniach badań nad ruchami społecznymi i jednej z teorii wyjaśniających ich funkcjonowanie – struktury politycznych możliwości (*political opportunity structure*) (Koopmans, 2004; Tarrow, 1994). Była ona już w przeszłości wykorzystywana do analizy sytuacji organizacji imigranckich (Hooghe, 2005), choć należy zauważyć, że większość badań skupiała się na strukturze możliwości kraju pobytu zamieszkania: instytucjach, formalnych i nieformalnych regułach, układach władzy czy reakcjach elit politycznych. W naszym ujęciu została ona poszerzona także o inne aspekty związane np. z dyskursem publicznym (Cinalli, Giugni, 2011).

Z drugiej strony nasze stanowisko zakorzenione jest w podejściu transnarodowym, które choć nigdy nie było wewnątrznie spójną teorią ani koncepcją (Vertovec, 2001), to starało się jednak opisać i zinterpretować sytuację, w której osoby migrujące „łączą przestrzeń dwóch państw narodowych, które nie mogą już być traktowane jako odizolowane od siebie jednostki polityczne, ale jako wspólne pole działań i znaczeń społecznych, kulturowych, ekonomicznych i politycznych” (Jaskułowski, Pawlak, 2016: 139). Praktyki transnarodowe odnosić się mogą zarówno do codziennych doświadczeń osób z doświadczeniem migracji, które kształtowane są przez liczne powiązania z więcej niż jednym krajem (Levitt, 2003), do ich uczestnictwa w polityce krajów pochodzenia i zamieszkania (Østergaard-Nielsen, 2003) czy też zaangażowania organizacyjnego (Pries, Sezgin, 2012).

Transnarodowa struktura możliwości uwzględnia zatem zarówno czynniki polityczne, jak i społeczne leżące jednocześnie po stronie kraju zamieszkania i pochodzenia, jak i wynikające z relacji dwustronnych między nimi. Pozwala to w pełniejszy i bardziej zniuansowany sposób uchwycić wielość transnarodowych uwarunkowań charakterystycznych dla sfery społecznej i politycznej, w której osoby migrujące i ich organizacje funkcjonują.

W jej skład wchodzi czynniki o charakterze makro:

- charakterystyka kraju i społeczeństwa kraju pobytu, czyli priorytety i przemiany polityki integracyjnej, sytuacja polityczna i ekonomiczna kraju pobytu, postępowanie osób migrujących i ich organizacji;
- charakterystyka kraju i społeczeństwa pochodzenia, czyli priorytety i przemiany polityki wobec diaspory, rozwój społeczeństwa obywatelskiego i tradycja samoorganizacji;
- bilateralne relacje między krajem pochodzenia i krajem pobytu;

---

³ Por. Nowosielski, 2011; 2016. Warto tu zwrócić uwagę, iż kwestia „uwikłania” polskich organizacji imigranckich w relacje polsko-niemieckie nadal pozostaje aktualna, na co wskazują wydarzenia wokół ograniczenia finansowania nauki języka niemieckiego dla członków niemieckiej mniejszości i ich konsekwencje dla polskich organizacji.

oraz czynniki o charakterze mezo związane z procesem migracyjnym oraz cechami zbiorowości imigranckiej, czyli: heterogeniczność zbiorowości (różne fale, pokolenia, zróżnicowanie klasowo-warstwowe), poziom aktywności społecznej migranckiej zbiorowości; widoczność (bądź też niewidoczność) osób z doświadczeniem migracji – ich poziom integracji i stopień obecności w debacie publicznej.

Co więcej wpływ transnarodowej struktury możliwości na sytuację organizacji jest dodatkowo „moderowany” przez czynniki o charakterze globalnym oraz czynniki o charakterze mikro.

Czynniki globalne związane są ogólnosiwiatowym rozwojem nowych technologii komunikacyjnych oraz sieci transportu, który sprawia, że kontakty zarówno z ojczyzną i jej kulturą, jak i rodakami – zarówno tymi w kraju pochodzenia, jak i pobytu – są znacznie łatwiejsze (Bloemraad et al., 2020; Kang, 2012; Moskal, 2016). W wielu wypadkach okazuje się więc, że oferta wielu organizacji, których przedmiotem zainteresowania są kwestie związane z integracją wewnętrzną zbiorowości i afirmacją kulturową – staje się dla osób migrujących coraz mniej istotna. W konsekwencji obserwuje się malejące zainteresowanie ofertą organizacji oraz mniejsze zaangażowanie. Wymuszać to może w dłuższej perspektywie redefinicję celów części organizacji albo ich obumieranie.

Do czynników globalnych zaliczyć można także rozwój społecznej aktywności nieformalnej oraz obserwowane ograniczanie tradycyjnie rozumianego zaangażowania formalnego, przejawiającego się przede wszystkim w uczestnictwie w organizacjach pozarządowych (Couton, Gaudet, 2008; Stolle, Hooghe, 2005). Zjawisko to ma także swoje konwencje dla funkcjonowania organizacji imigranckich, przede wszystkim poprzez mniejsze zaangażowanie członków społeczności w ich działalność. Już obecnie coraz częściej obserwuje się, że osoby z doświadczeniem migracji chętniej wybierają nieformalne, sieciowe sposoby angażowania się, jeśli zaś współpracują z organizacjami to na zasadzie akcyjnej, często jednorazowej (Chung, 2005; Monforte, Dufour, 2013).

Należy również podkreślić rolę moderujących czynników na poziomie mikro, które są związane przede wszystkim z cechami osobowości liderów i liderki oraz działaczek i działaczy organizacji. Liczne badania (głównie z zakresu zarządzania i biznesu) dowodzą, że zachowania i cechy liderów i liderki, takie jak inteligencja emocjonalna czy style przywództwa, mogą wpływać na efektywność organizacji (Jensen et al., 2020; Yukl, 2008). Również badania organizacji pozarządowych dowodzą, że jakość przywództwa jest ważnym czynnikiem efektywności organizacji (Mitchell et al., 2015). Co ważne, cechy osób zarządzających mogą wpływać na sytuację organizacji także poprzez ograniczanie lub rozwijanie możliwości współpracy – zarówno wewnątrz organizacji (Weymes, 2002), jak i z partnerami zewnętrznymi (Mitchell et al., 2015). W przypadku liderów i liderki organizacji imigranckich ważne są także kompetencje związane z poziomem znajomości języka kraju pobytu, co może ułatwiać bądź utrudniać zarówno kontakty z innymi organizacjami i instytucjami, jak i aplikowanie o środki.

Tabela 1.

Transnarodowa struktura możliwości i czynniki moderujące

→	Transnarodowa struktura możliwości		←
Czynniki globalne	Czynniki makro	Czynniki meso	Czynniki mikro
<ul style="list-style-type: none"> • Rozwój sieci transportu – łatwiejsze podróżowanie, mniejsze bariery w kontakcie z krajem pochodzenia. • Rozwój środków komunikacji, w tym Internetu – łatwiejszy kontakt z krajem pochodzenia i jego kulturą. • Zmiany w formach aktywności społecznej – rozwój aktywności nieformalnej i internetowej. 	<ul style="list-style-type: none"> • Charakterystyka kraju i społeczeństwa zamieszkania. • Charakterystyka kraju i społeczeństwa pochodzenia. • Stosunki dwustronne między krajem pochodzenia a krajem zamieszkania. 	<ul style="list-style-type: none"> • Charakterystyka procesu migracyjnego oraz zbiorowości imigranckiej. 	<ul style="list-style-type: none"> • Cechy osobowości i kwalifikacje liderów i liderów organizacji.

Źródło: (Nowosielski, 2023)

Model badawczy

Zbieranie oraz analiza danych w projekcie prowadzona była na podstawie własnego modelu badawczego. Można powiedzieć, że zastosowana została metodologia mieszana (*mixed method approach*) – używano bowiem zarówno danych ilościowych, jak i jakościowych. Dodatkowo posługiwano się także danymi zastanymi. Badano jednocześnie organizacje „od wewnątrz” (aktywistki/ aktywiści), jak i „z zewnątrz” (osoby współpracujące z organizacją, ekspertki/eksperci). Przyjęto także transnarodowe podejście badawcze, koncentrując się zarówno na perspektywie samych osób migrujących, jak i przedstawicieli społeczeństw oraz instytucji państw pobytu i pochodzenia. Taka metodologia pozwoliła na ogląd badanych zjawisk zarówno z perspektywy „lotu ptaka”, jak i pojedynczych organizacji. Mnogość różnych punktów widzenia była szczególnie potrzebna ze względu na założone w projekcie cele związane z porównaniami – zarówno między samymi organizacjami, jak i między krajami pobytu.

Zastosowany model badawczy składał się z różnych modułów⁴. Pierwszy z nich opierał się na pogłębionych jakościowych badaniach organizacji w wybranych dziewięciu

⁴ Szerzej został on opisany w: Nowosielski, Dzięglewski, 2021: 40–51.

europejskich krajach. W założeniach każdy kraj miał być badany i analizowany przez przy użyciu następujących technik:

- Analizy danych zastanych oraz literatury przedmiotu, których celem było przede wszystkim opisanie przebiegu procesów migracyjnych oraz kształtowania się polskich zbiorowości w wybranych krajach, charakterystyki kraju pobytu ze szczególnym uwzględnieniem kwestii związanych z imigracją i integracją osób z doświadczeniem migracji oraz funkcjonowaniem organizacji imigranckich, relacji między Polską a krajem pobytu w ujęciu politycznym i społecznym.
- Indywidualnych wywiadów pogłębionych z osobami reprezentującymi instytucje kraju pobytu zajmujące się koordynacją, kreowaniem i realizacją polityk imigracyjnych i integracyjnych. W każdym z wybranych krajów przeprowadzono siedem wywiadów (łącznie $N = 9 \times 7 = 63$).
- Indywidualnych wywiadów pogłębionych z ekspertkami i ekspertami w zakresie polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich. Podobnie i w tym wypadku w każdym kraju zrealizowano siedem wywiadów (łącznie: $N = 9 \times 7 = 63$).
- Studiów przypadków polskich organizacji imigranckich, które pozwoliły na dokładną diagnozę wybranych stowarzyszeń, pokazujących zróżnicowanie sytuacji i sposobów funkcjonowania. Liczba studiów przypadku wyniosła pięć w każdym z krajów ($N = 9 \times 5 = 45$). W ramach studiów przypadku przeprowadzono wywiady pogłębione z liderkami i liderami, osobami należącymi do organizacji oraz przedstawicielami otoczenia. Ponadto analizowano strony internetowe organizacji, ich aktywność w mediach oraz w części przypadków także gromadzoną przez nie dokumentację.

Moduł drugi obejmował badania ilościowe, których źródłem był sondaż instytucjonalny przeprowadzony wśród polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich na próbie $N = 190$ organizacji. Jego celem było uzyskanie podstawowych informacji na temat funkcjonowania stowarzyszeń – ich sytuacji formalnoprawnej, finansowej, zasobów ludzkich czy też sieci współpracy.

W ramach kolejnego z modułów przeprowadzono badanie zrealizowane techniką ankiety internetowej (CAWI) na próbie $N = 5000$ osób z doświadczeniem migracji pochodzących z Polski i mieszkających w wybranych krajach europejskich przez co najmniej trzy miesiące. Ich analiza posłużyła między innymi do zdiagnozowania stopnia zaangażowania polskich zbiorowości za granicą w działalność organizacji.

Moduł czwarty obejmował serię $N = 25$ wywiadów pogłębionych z osobami reprezentującymi instytucje zajmujące się koordynacją, kreowaniem i realizacją polityki polonijnej.

Jednym z założeń modelu badawczego było opracowywanie raportów zarówno z poszczególnych technik, jak i badanych krajów. Przygotowano ich w sumie 54

Tabela 2.

Techniki badawcze użyte w projekcie

Moduł	Technika badawcza	Przedmiot badania/osoby badane	Schemat doboru próby	Próba
Moduł 1	Analiza danych zastanych	a. Charakterystyka procesu migracyjnego oraz zbiorowości imigranckiej b. Charakterystyka kraju pobytu c. Bilateralne relacje między Polską a krajem pobytu	nie dotyczy	nie dotyczy
	Wywiady pogłębione IDI	Osoby reprezentujące instytucje odpowiedzialne za politykę imigracyjną i integracyjną w dziewięciu krajach Europy	dobór celowy	N = 63
	Wywiady pogłębione IDI	Ekspertki/ekspersi w zakresie polskich organizacji imigranckich w dziewięciu krajach Europy	dobór celowy	N = 65
	Studium przypadku	Polskie organizacje imigranckie w dziewięciu krajach Europy	dobór celowy	N = 45
Moduł 2	Ankieta internetowa	Osoby z doświadczeniem migracji pochodzące z Polski i mieszkające w dziewięciu krajach Europy	dobór kwotowy	N = 5000
Moduł 3	Wywiady pogłębione IDI	Osoby reprezentujące instytucje odpowiedzialne za politykę polonijną	dobór celowy	N = 25
Moduł 4	Ankieta pocztowa/ internetowa	Polskie organizacje imigranckie w dziewięciu krajach Europy	badanie pełne	N = 190

Źródło: (Nowosielski, Dzięglewski, 2021: 49).

(włącznie z raportem końcowym). Taka liczba opracowań konieczna była, by skuteczniej analizować ogromny materiał badawczy oraz obszerny zbiór danych gromadzonych podczas badań.

Ograniczenia badania i wyzwania na przyszłość

Jak każda koncepcja naukowa, również nasze założenia badawcze i podejście do czynników warunkujących sytuację organizacji imigranckich podlegały i podlegają ciągłej refleksji oraz krytyce. Do tej pory mieliśmy okazję dyskutować nad naszymi ustaleniami – szczególnie tymi opublikowanymi w monografii „Polskie organizacje

imigranckie w Europie. W poszukiwaniu nowego modelu” (Nowosielski & Dzięglewski, 2021) podczas spotkań – zarówno zespołowych jak i z szerszą publicznością⁵. Dyskusje te pozwoliły nam – także dzięki krytycznym uwagom zaproszonych ekspertek i ekspertów – na wskazanie pewnych ograniczeń prowadzonych badań i wskazanie możliwych ulepszeń.

Przede wszystkim wydaje się, że możliwe jest poszerzenie kontekstu teoretycznego, w ramach którego operacjonalizowaliśmy założenia badania. Może to oznaczać – postulowane np. przez Mariusza Dzięglewskiego – **osadzenie badań w konkretnym paradygmacie teoretycznym** (*grand theory*)⁶. Do tej pory nasze rozważania można było raczej zaliczyć do prób tworzenia teorii średniego zasięgu (Merton, 2002) czerpiącej z innych teorii tego rodzaju (głównie teorii struktury politycznych możliwości oraz teorii transnarodowości) oraz próbującej powiązać ze sobą rozproszone wyniki badań nad organizacjami imigranckimi i czynnikami kształtującymi ich sytuację. Być może jednak należy także brać pod uwagę możliwość jej skonsolidowania w „szerszą sieć teoretyczną” (Merton, 2002, 88).

Postulat poszerzenia kontekstu teoretycznego może oznaczać wzięcie pod uwagę większej niż do tej pory liczby koncepcji opisujących różne aspekty badanego przez nas fenomenu. Rozważania na temat organizacji imigranckich przynajmniej częściowo mogą być powiązane z refleksją na temat **kapitału społecznego**. Wątek ten obecny jest w badaniach zarówno nad aktywnością społeczną, jak i nad migracjami.

Pisząc o kapitale społecznym w kontekście migracji Agata Górny i Dariusz Stola (2001) rozróżniają między kapitałem społecznym jednostek a kapitałem właściwym grupom społecznym. W tym pierwszym wypadku w kontekście migracji można mówić o migracyjnym kapitale społecznym, który jest tożsamy z różnymi środkami, ułatwiającymi „osiągnięcie celów związanych z migracjami” (Stola, Górny, 2001: 166). W drugim wypadku mowa jest raczej o takich aspektach stosunków społecznych (przede wszystkim – zaufaniu społecznym, normach wzajemności i sieci powiązań),

⁵ Np. podczas seminarium naukowego Fundacji Naukowej Floriana Znanięckiego w Poznaniu zatytułowanej „Badanie organizacji imigranckich – nowe perspektywy i stare dylematy. Wokół książki Michała Nowosielskiego i Mariusza Dzięglewskiego Polskie organizacje imigranckie w Europie. W poszukiwaniu nowego modelu (Wyd. UW)” 29 listopada 2021 r. czy też seminarium Sekcji Socjologii Migracji PTS z serii „Monografie Migracyjne”, które odbyło się 4 marca 2022 r.

⁶ O pożytkach ze stosowania *grand theory* – mimo jego krytyki, m.in. przez C. Wrighta Millsa (1959), piszą np. Jonathan H. Turner & David E. Boyns (2001). Uważają oni, że „teoria jest „wielka” [*grand*], gdy stara się wyjaśnić rozległy krajobraz społeczny lub, używając bardziej współczesnego słownictwa, próbuje połączyć poziomy makro i mikro rzeczywistości” (Turner & Boyns, 2001, 353).

⁷ W takim ujęciu koncentracja na teorii struktur możliwości politycznych czy transnarodowości – kieruje naszą uwagę na konkretne aspekty funkcjonowania organizacji. Plusem takiego podejścia jest to, że zdecydowanie łatwiej odnieść wyniki badania do konkretnych rozwiązań, minusem zaś to, że takie podejście nie pozwala badaczkom i badaczom na odpowiedź na wielkie pytania, dot. np. refleksyjności i sprawstwa aktorów społecznych (w kontekście prowadzonych w projekcie badań – np. poziomu sprawstwa liderek i liderów organizacji, ich postrzegania i reakcji na ograniczenia strukturalne). Ujęcie włączające *grand theory* do rozważań nt. migracji można znaleźć np. w pracy Mariusza Dzięglewskiego (2019) dotyczącej migracji powrotnych.

które ułatwiają grupie współdziałanie jej członków i tym samym wpływają na zaangażowanie społeczne (Osipowicz, 2002). Ten drugi rodzaj kapitału może mieć różne oblicza oraz konsekwencje – szczególnie w kontekście integracji społecznej – także integracji osób migrujących. Pojawia się bowiem rozróżnienie między kapitałem społecznym wiążącym (*bonding*) i pomostowym (*bridging*) (Putnam, 2000). Kapitał wiążący jest swego rodzaju społecznym spoiwem opierającym się na podobieństwie, nieformalności i wspólnocie tworzącej silne więzi w obrębie jednej grupy, zwykle np. rodziny czy grupy przyjacielskiej – jednak w przypadku osób z doświadczeniem migracji także w obrębie jednej grupy etnicznej. Kapitał pomostowy z kolei jest źródłem formalnych i nieformalnych relacji między różnymi osobami, niepowiązanymi ze sobą w inny sposób. Co ciekawe w opisie tych dwóch typów kapitału pojawia się element ocenny – kapitał wiążący może być pozytywny – ponieważ pomaga członkom grupy „przetrwać”, łączy ich i pozwala np. na kumulację zasobów, może jednak mieć charakter negatywny⁸, ponieważ tego typu relacje powodują zamknięcie się w obrębie ekskluzywnej grupy. Z kolei pomostowy kapitał społeczny postrzegany jest raczej pozytywnie, ponieważ promuje on zaufanie w stosunku do osób spoza własnej sieci społecznej i pozwala rozwijać relacje z osobami poza własnym otoczeniem (de Souza Briggs, 1998). Badaczki i badacze migracji – także ci zajmujący się organizacjami imigranckimi – zwykle uznają, że w przypadku samoorganizacji osób migrujących zazwyczaj obserwuje się kapitał wiążący, zorientowany na własną grupę etniczną. Ma to dla nich znaczenie pozytywne – jest bowiem źródłem wsparcia, szczególnie istotnego w sytuacjach doświadczania różnego rodzaju niedoborów (Zhou, Bankston, 1994), ma jednak także znaczenie negatywne – pojawia się bowiem zagrożenie tworzenia się etnicznych, zamkniętych nisz, co może mieć niekorzystny wpływ na procesy integracji czy włączania (Gidengil, Stolle, 2009; Nannestad et al., 2008). W tym kontekście niejasna jest rola organizacji imigranckich, które mogą „wytwarzać” kapitał wiążący (jeśli będziemy na nie patrzeć pod kątem ich etniczności i ekskluzywności), ale mogą także być źródłem kapitału pomostowego (jeśli spojrzymy na nie jako na organizacje społeczeństwa obywatelskiego, np. uczące kooperacji i przygotowujące do uczestnictwa w szerszym społeczeństwie obywatelskim) (Easton-Calabria, Wood, 2021). Biorąc to pod uwagę można postulować włączenie wątku związanego z kapitałem społecznym i spojrzenie na to, w jakich okolicznościach organizacje imigranckie mogą być źródłem jednego lub drugiego jego rodzaju, oraz w jaki sposób wpływa to na ich relacje ze społecznością imigrancką oraz innymi instytucjonalnymi partnerami – instytucjami kraju pochodzenia, pobytu czy innymi organizacjami etnicznymi.

Jak się wydaje innym (choć poniekąd powiązanych z problematyką kapitału społecznego) kierunkiem poszerzenia perspektywy byłaby próba wpisania problematyki funkcjonowania organizacji imigranckich w kategorię **migranckiego społeczeństwa obywatelskiego**. Jest to koncepcja obecna w literaturze migrantologicznej,

choć trzeba zaznaczyć, że obecna raczej na obrzeżach dominujących dyskursów. Definicja migranckiego społeczeństwa obywatelskiego jest do pewnego stopnia zbieżna z zakresem pojęciowym społeczeństwa obywatelskiego, jaki można znaleźć w literaturze przedmiotu (Anheier, Toepler, 2009; Pietrzyk-Reeves, 2012) – odnosi się bowiem ona do specyficznej przestrzeni i aktywności mieszczącej się pomiędzy rynkiem a państwem – z tą jednak różnicą, że zawęża się jego zakres do aktywności albo realizowanych przez osoby z doświadczeniem migracji, albo do nich się odnoszących (np. poprzez działania dedykowane na ich rzecz). Nik Theodore i Nina Martin (2007: 271) twierdzą, że są to „organizacje społeczne, ruchy społeczne, stowarzyszenia skupiające mieszkańców określonego regionu lub miejscowości (*hometown associations*), kościoły i organizacje wyznaniowe, kluby społeczne i inne zorganizowane grupy, które reprezentują interesy osób migrujących i działają między rynkiem, gospodarstwami domowymi i państwem”. Lista instytucji migranckiego społeczeństwa obywatelskiego może być jeszcze uzupełniona o samodzielne lub niezależne przestrzenie publiczne (*autonomous public spaces*), takie jak miejsca spotkań kulturalnych czy politycznych oraz migranckie media (Fox, Gois, 2010).

Badając migranckie społeczeństwo obywatelskie należy brać pod uwagę swego rodzaju paradoks polegający na tym, że z jednej strony jest ono częścią szeroko definiowanego społeczeństwa obywatelskiego, z drugiej jednak, ze względu na zawężenie kategorii aktorów tworzących je i przedmiotu jego zainteresowania, może być uznane za jego wyraźnie odrębną część (Theodore, Martin, 2007: 271). Dylemat ten może być wyrażony w pytaniu o to czy migranckie społeczeństwo obywatelskie zawiera się w z zbiorze o nazwie „społeczeństwo obywatelskie” czy też jedynie posiada z nim część wspólną i wydaje się dość dobrze tłumaczyć różnice podejść i perspektyw dotyczących problemów, które albo wywoływane są przez zjawisko migracji, albo dotyczą migranckiej społeczności, stając się podstawą działań zbiorowych. Drugi ciekawy problem dotyczy faktu, iż (podobnie jak w przypadku społeczeństwa obywatelskiego w ogóle) należy raczej mówić o migranckich społeczeństwach obywatelskich. Osoby z doświadczeniem migracji bowiem są zbiorowością silnie heterogeniczną, nawet jeśli w obrębie jednego kraju pobytu tworzą wiele zróżnicowanych sieci organizacji, i które jedynie czasami mają wspólne instytucje czy przestrzenie dyskusji (Rother, 2020: 16).

Z perspektywy badań organizacji imigranckich kategoria migranckiego społeczeństwa obywatelskiego może być bardzo istotna, bowiem – jak nietrudno zauważyć – tego typu stowarzyszenia stanowią jego trzon. O ile koncepcja ta byłaby dalej rozwijana, mogłaby ona dostarczyć ciekawych interpretacji i wyjaśnień dotyczących takich aspektów funkcjonowania organizacji imigranckich, jak ich miejsce w systemie reprezentowania interesów i potrzeb społeczności migranckich, relacji z innymi partnerami reprezentującymi osoby migrujące oraz przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego kraju pobytu oraz kraju pochodzenia. W tym kontekście ważne byłoby zwrócenie uwagi na rolę organizacji w kształtowaniu dyskursów publicznych wokół

problemów emigracji (w przypadku kraju pochodzenia) oraz imigracji i integracji (w krajach pobytu), szczególnie zaś ich włączania bądź wykluczania z tych dyskursów.

Zastosowanie koncepcji migranckiego społeczeństwa obywatelskiego może także stanowić punkt wyjścia do poszerzenia naszych zainteresowań także o inne – nieujęte w badaniu obszary – które obecne są w dyskusjach wokół tej koncepcji, a które dotyczyłyby, np.:

- funkcjonowania migranckich instytucji i organizacji religijnych (Isański, 2018; Rosenow-Williams, Sezgin, 2014);
- innych form działania zbiorowego osób z doświadczeniem migracji, o często nieformalnym, sieciowym charakterze (Kissau, 2012; Steinhilper, 2021);
- obecności osób migrujących w przestrzeni publicznej (Cancellieri, Ostanel, 2015; Quiroz Becerra, 2014);
- funkcjonowania migranckich mediów (Kosnick, 2007; Piatkowska-Stepaniak, Trela-Mazur, 2010).

Niezależnie od postulatu poszerzenia kontekstu teoretycznego prowadzonych badań chcielibyśmy także zwrócić uwagę na to, iż nasze dotychczasowe rozważania skupiały się przede wszystkim na formach aktywności organizacyjnej Polaków, pomijając jednocześnie zaangażowanie mniejszości etnicznych migrujących z Polski (np. Romów, Żydów). Jak zwracają uwagę Kamila Fiałkowska, Michał P. Garapich i Elżbieta Migra-Wójtowicz, (2018: 50)

refleksja naukowa i historyczna na ten temat od początku miała tendencję do etniczacji migracji z Polski. Nie każdy, kto migrował z ziem polskich, był etnicznym Polakiem i katolikiem, jednak właśnie im poświęcona jest większość badań – migracje Rusinów, Ukraińców, Żydów, Litwinów i innych mniejszości znajdowały się na marginesie zainteresowań badawczych lub poza nimi.

Chcąc w przyszłości uniknąć bycia częścią zjawiska, które zostało zdefiniowane jako „naukowa cisza” (Fiałkowska et al., 2018; Garapich et al., 2019) należałoby więcej uwagi poświęcić także samoorganizacji przedstawicieli mniejszości emigrujących z Polski⁹.

Ostatni postulat odnosi się do potrzeby poszerzenia analiz także o inne kraje – do tej pory koncentrowaliśmy się na Polsce jako kraju pochodzenia. By w pełni zweryfikować założenia oraz przydatność zaproponowanej koncepcji struktury transnarodowych możliwości, powinno się ją także przetestować w innych kontekstach. Biorąc pod uwagę rosnącą liczbę inicjatyw i organizacji imigranckich w Polsce także tu można prowadzić badania z użyciem naszego modelu.

---

⁹ Będący przez pewien czas członkiem zespołu Michał P. Garapich postulował włączenie tego wątku do analiz, jednak ze względu na wcześniej przyjęte założenia nie było to możliwe.

O tomie

Rezultaty projektu były już wcześniej publikowane – przede wszystkim w monografii prezentującej jego najważniejsze ustalenia (Nowosielski, Dzięglewski, 2021), ale także w pojedynczych artykułach (m.in. Nowak, Nowosielski, 2018, 2021; Nowosielski, 2021). Ważnym źródłem informacji mogą być także liczne raporty opisujące sytuację organizacji oraz jej uwarunkowania zarówno w ujęciu krajowym, jak i porównawczym publikowane na stronie www.poie.uw.edu.pl. Ponadto w 2023 r. planowane są kolejne publikacje (Nowosielski, 2023; Nowosielski, Garapich, 2023).

Ponieważ dotychczasowa praca członków zespołu analizujących sytuację organizacji w poszczególnych krajach była dość silnie podporządkowana rygorom założeń (zarówno teoretycznych, jak i metodologicznych) projektu, w przypadku tego tomu tematycznego przyjęto nieco inną technikę. Autorzy i autorki zostali poproszeni o to, by skupili się na jednym wybranym przez siebie aspekcie działalności organizacji i opisali go w sposób pogłębiony. Mogli oni – choć nie musieli – posługiwać się ramą teoretyczną przyjętą w badaniach. Mogli zaproponować własne podejście do wybranego problemu. Wynika stąd pewne zróżnicowanie zebranych tu tekstów, widoczne nawet na poziomie stosowanej terminologii. Zróżnicowanie dotyczy także języka – część z autorów zdecydowała, że będzie pisać je w języku angielskim, część pozostała przy języku polskim. Tym, co łączy wszystkie prezentowane poniżej artykuły, jest źródło danych i wspólna metodologia¹⁰ ich zbierania oraz przedmiot analiz – polskie organizacje imigranckie w wybranych krajach Europy: Włoszech, Wielkiej Brytanii, Francji, Irlandii, Hiszpanii, Holandii, Szwecji i Niemczech¹¹.

Tom otwiera artykuł Agnieszki Legut zatytułowany „Polish Immigrant Organisations in Italy within the context of invisibility”. Autorka skupia się na kondycji organizacji założonych i prowadzonych przez osoby migrujące z Polski we Włoszech i ich potomków. Zwraca ona uwagę, iż ich kondycja warunkowana jest głównie przez czynniki wewnętrzne – kapitał społeczny i kulturowy. Ważną kategorią zastosowaną w artykule jest niewidzialność (*invisibility*), która opisuje swego rodzaju marginalizację polskich stowarzyszeń.

Roch Dunin-Wąsowicz w tekście „Polish Immigrant Organisations in the UK after 2004: Between Lack of Unity and Increased Recognition” skupia się na procesach zachodzących wśród polskich organizacji w Wielkiej Brytanii po akcesji Polski do Unii Europejskiej. W swoich analizach poświęca on uwagę przede wszystkim wyjaśnieniu przyczyn pojawienia się nowego rodzaju organizacji imigranckich, które odpowiadały na odmienne potrzeby osób migrujących z Polski po akcesji do UE. Zwraca uwagę

¹⁰ Konsekwencją tego jest fakt, iż poszczególne teksty stosunkowo niewiele miejsca poświęcają kwestiom metodologicznym szerzej omówionym w tym tekście oraz w monografii podsumowującej wyniki projektu.

¹¹ Z powodu innych zobowiązań badaczki zajmującej się tym krajem, niestety tekst dotyczący Norwegii nie został opracowany.

na to, że źródłem przemian są napięcia pokoleniowe między nowymi i starymi zbiorowościami polskimi w Wielkiej Brytanii, wynikające między innymi ze zróżnicowania klasowego i kulturowego.

Aspekt wewnętrznego funkcjonowania organizacji omawia artykuł pt. „The Internal Functioning of Immigrant Organisations. The Case of Polish Voluntary Associations in France” autorstwa Jacka Kubery. Tekst ten przede wszystkim skupia się na strukturach zarządzania stowarzyszeniami oraz ich przemianami. Również i w tym aspekcie dają się zaobserwować istotne różnice między starymi i nowymi organizacjami.

Magdalena Lopez Rodriguez, autorka artykułu „Challenges, Opportunities and Prospects for Immigrant Organizations in Supporting Integration of Minorities; the Case of Polish Organizations in Ireland” wskazuje na napięcia między pojawiającymi się w polskiej zbiorowości w Irlandii tendencjami do tworzenia społeczeństwa równoległego a naciskami państwa irlandzkiego na integrację osób migrujących. Stawia ona tezę, że coraz częściej rolą polskich organizacji imigranckich, poszukujących aktywnie irlandzkich źródeł finansowania, będzie podejmowanie działań prointegracyjnych, co doprowadzi do redefinicji ich roli z punktu widzenia irlandzkiej Polonii.

Z kolei Ignacy Józwiak, w tekście pt. „Polskie wyspy w morzu różnorodności. Przypadek dwóch organizacji imigranckich w Holandii”, przygląda się, w jaki sposób polskie organizacje imigranckie adaptują się do funkcjonowania w społeczeństwie wielokulturowym. Dogłębnie analizuje on dwa studia przypadku – organizacji „liberalnej” i „konserwatywnej” – wskazując, że mogą być one przykładami, w jaki sposób stowarzyszenia mogą różnie konsolidować polskie zbiorowości oraz wypełniać luki w działaniach na rzecz integracji osób z doświadczeniem migracji pochodzących z nowych państw członkowskich Unii Europejskiej.

Tekst autorstwa Aleksandry Sojki zatytułowany „Między kryzysem i transformacją: Polskie organizacje imigranckie w Hiszpanii” powraca do pytania o źródła kondycji stowarzyszeń zrzeszających osoby migrujące z Polski. Autorka wskazuje, że w przypadku Hiszpanii to przede wszystkim sytuacja gospodarcza, a konkretniej kryzys dotyczący hiszpańską gospodarkę, wpływa zarówno na strukturę możliwości organizacji, jak i szerzej na kształt polskiej diaspory.

Ostatnie dwa artykuły w zbliżeniu pokazują kwestie związane z konfliktem i kooperacją. Pierwszy z nich – „Konfliktowy wymiar zorganizowania imigrantów – przypadek polskich organizacji imigranckich w Szwecji” – którego autorami są Witold Nowak i Martyna Plucińska-Nowak – skupia się przede wszystkim na napięciach i sporach występujących w polonijnym polu organizacyjnym. Używając studiów przypadku pokazano, w jaki sposób konflikty – w obrębie organizacji, pomiędzy organizacjami oraz między nimi a ich otoczeniem – wpływają na funkcjonowanie stowarzyszeń.

Tom zamyka tekst Michała Nowosielskiego zatytułowany „Patterns of cooperation and non-cooperation – case of Polish immigrant organisations in Germany”. Skupia się on przede wszystkim na tym, w jaki sposób polskie organizacje imigranckie

w Niemczech współpracują (bądź nie współpracują) ze sobą nawzajem. W analizie pięciu studiów przypadku wskazano najczęstsze strategie kooperacji, a także przeanalizowano ich formy, bariery, koszty i przyczyny ich podejmowania.

Mamy nadzieję, że zebrane w tym tomie teksty znajdą zainteresowanie czytelniczek i czytelników oraz staną się zachętą do tego, by szerzej podejmować tematy badawcze związane z samoorganizacją osób z doświadczeniem migracji, lub szerzej – z migranckim społeczeństwem obywatelskim.

Korzystając z okazji chcielibyśmy wyrazić podziękowania dla badaczek i badaczy realizujących projekt „Polskie organizacje imigranckie w Europie” za ich zaangażowanie. Dziękujemy także osobom biorącym udział w badaniu: ekspertkom i ekspertom, przedstawicielkom i przedstawicielom instytucji polskich i zagranicznych, a przede wszystkim działaczkom i działaczom polskich organizacji, którzy nie bali się wpuścić nas „za kuliszy” i ujawnić sekrety funkcjonowania ich stowarzyszeń. *Last but not least* podziękowania należą się redakcji „Studiów Migracyjnych – Przeglądu Polonijnego” za udostępnienie nam łamów czasopisma oraz recenzentom i wszystkim innym osobom zaangażowanym w proces redakcyjny.

Bibliografia

- Anheier, H. K., Toepler, S. (2009). *International Encyclopedia of Civil Society*. Springer Science & Business Media.
- Bloemraad, I., Gleeson, S., & Graauw, E. de (2020). Immigrant Organizations: Civic (In)equality and Civic (In)visibility. In: Powell, W.W., Bromley, P. (eds.). *The Nonprofit Sector. A Research Handbook*. Redwood City: Stanford University Press, 292–314. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781503611085-017/html>
- Cancellieri, A., Ostanel, E. (2015). The struggle for public space. *City*, 19(4), 499–509. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1051740>
- Chung, A.Y. (2005). 'Politics Without the Politics': The Evolving Political Cultures of Ethnic Non-Profits in Koreatown, Los Angeles. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), 911–929. <https://doi.org/10.1080/13691830500177701>
- Cinalli, M., & Giugni, M. (2011). Institutional Opportunities, Discursive Opportunities and the Political Participation of Migrants in European Cities. In Morales, L., Giugni, M. (eds.). *Social Capital, Political Participation and Migration in Europe: Making Multicultural Democracy Work?* London: Palgrave Macmillan UK, 43–62. https://doi.org/10.1057/9780230302464_3
- Couton, P., & Gaudet, S. (2008). Rethinking Social Participation: The Case of Immigrants in Canada. *Journal of International Migration and Integration / Revue de l'integration et de La Migration Internationale*, 9(1), 21–44. <https://doi.org/10.1007/s12134-008-0046-z>
- de Souza Briggs, X. (1998). Brown kids in white suburbs: Housing mobility and the many faces of social capital. *Housing Policy Debate*, 9(1), 177–221. <https://doi.org/10.1080/10511482.1998.9521290>
- Dzięglewski, M. (2019). *Powroty do (nie)znanego kraju: Strategie migrantów powrotnych*. Kraków: Nomos.

- Easton-Calabria, E., & Wood, J. (2021). Bridging, bonding, and linking? Syrian refugee-led organisations and integration in Berlin, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(19), 4308–4326. DOI: 10.1080/1369183X.2020.1788928
- Fiałkowska, K., Garapich, M.P., Mirga-Wójtowicz, E. (2018). Krytyczna analiza naukowej ciszy, czyli dlaczego Romowie migrują (z naszego pola widzenia). *Kultura i Społeczeństwo*, 62(2), 39–67. <https://doi.org/10.35757/KiS.2018.62.2.3>
- Fox, J.A., & Gois, W. (2010). *Migrant Civil Society: Ten Propositions for Discussion*. Mexico City: Peoples' Global Action on Migration, Development and Human Rights. <https://escholarship.org/uc/item/89m7b03q>
- Garapich, M.P., Fiałkowska, K., Mirga-Wójtowicz, E. (2019). Why Do Roma Migrate? A Critical Analysis of Academic Silence in Polish Scholarship. *Critical Romani Studies*, 2(2), 4–22. <https://doi.org/10.29098/crs.v2i2.37>
- Gidengil, E., Stolle, D. (2009). The Role of Social Networks in Immigrant Women's Political Incorporation. *International Migration Review*, 43(4), 727–763. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00783.x>
- Hooghe, M. (2005). Ethnic Organisations and Social Movement Theory: The Political Opportunity Structure for Ethnic Mobilisation in Flanders. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), 975–990. <https://doi.org/10.1080/13691830500177925>
- Isański, J. (2018). Życie społeczne w kontekście migracyjnym. Parafia jako ośrodek życia religijno-społecznego poza granicami Polski. *Studia Polonijne*, 39, 27–43. <https://doi.org/10.18290/sp.2018.2>
- Jaskułowski, K., Pawlak, M. (2016). Główne teorie migracji międzynarodowych: Przegląd, krytyka, perspektywy. *Sprawy Narodowościowe*, 48, 128–146.
- Jensen, M., Potočník, K., Chaudhry, S. (2020). A mixed-methods study of CEO transformational leadership and firm performance. *European Management Journal*, 38(6), 836–845. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2020.05.004>
- Kang, T. (2012). Gendered media, changing intimacy: Internet-mediated transnational communication in the family sphere. *Media, Culture & Society*, 34(2), 146–161. <https://doi.org/10.1177/0163443711430755>
- Kissau, K. (2012). Structuring Migrants' Political Activities on the Internet: A Two-Dimensional Approach. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(9), 1381–1403. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.698207>
- Koopmans, R. (2004). Migrant mobilisation and political opportunities: Variation among German cities and a comparison with the United Kingdom and the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), 449–470. <https://doi.org/10.1080/13691830410001682034>
- Kosnick, K. (2007). Ethnic Media, Transnational Politics: Turkish Migrant Media in Germany. In: O.G. Bailey, M. Georgiou & R. Harindranath (eds.). *Transnational Lives and the Media: Re-Imagining Diaspora*. London: Palgrave Macmillan UK, 149–172. https://doi.org/10.1057/9780230591905_9
- Levitt, P. (2003). Keeping Feet in Both Worlds: Transnational Practices and Immigrant Incorporation in the United States. In: Joppke C., Morawska, E. (eds.). *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*. London: Palgrave Macmillan UK, 177–194. https://doi.org/10.1057/9780230554795_7
- Merton, R.K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna* (wyd. 2). Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Mills, C.W., (1959). *The Sociological Imagination*, Harmondsworth: Penguin
- Mitchell, G.E., O'Leary, R., Gerard, C. (2015). Collaboration and Performance: Perspectives From Public Managers and NGO Leaders. *Public Performance & Management Review*, 38(4), 684–716. <https://doi.org/10.1080/15309576.2015.1031015>
- Monforte, P., Dufour, P. (2013). Comparing the protests of undocumented migrants beyond contexts: Collective actions as acts of emancipation. *European Political Science Review*, 5(1), 83–104. <https://doi.org/10.1017/S1755773912000045>
- Moskal, M. (2016). Language and cultural capital in school experience of Polish children in Scotland. *Race Ethnicity and Education*, 19(1), 141–160. <https://doi.org/10.1080/13613324.2014.911167>
- Mucha, J. (2018). O badaniach nad organizacjami polonijnymi w Niemczech. Esej recenzyjny. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. 167(1), 313–324. <https://doi.org/10.4467/25444972SMPP.18.015.8998>
- Nannestad, P., Svendsen, G.L.H., Svendsen, G.T. (2008). Bridge Over Troubled Water? Migration and Social Capital. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(8), 607–631.
- Nowak, W., Nowosielski, M. (2016). Zarys uwarunkowań funkcjonowania organizacji imigranckich – propozycja modelu wyjaśniającego. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 42(3), 31–52.
- Nowak, W., Nowosielski, M. (2018). The State, Diaspora Policy and Immigrant Organizations – Lessons from the Polish Case. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 16(5), 159–176.
- Nowak, W., Nowosielski, M. (2021). Leadership struggles and challenges for diaspora policies: a case study of the Polish institutional system. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 34(1), 93–110, DOI: 10.1080/13511610.2019.1594716
- Nowosielski, M. (2011). The Trap of Transnationalism-Polish Organizations in Germany. *Polish Sociological Review*, 175(3), 315–331.
- Nowosielski, M. (2016). *Polskie organizacje w Niemczech. Stan i uwarunkowania*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Nowosielski, M. (2021). Relations Between Polish Immigrant Organisations in Germany and Institutions of the Polish and German States. *Ethnopolitics*, 20(1), 109–122. <https://doi.org/10.1080/17449057.2020.1808329>
- Nowosielski, M. (2023). *Polish Immigrant Organisations in Germany: The Transnational Opportunity Structure*. London: Routledge (forthcoming).
- Nowosielski, M., Dziegłowski, M. (2021). *Polskie organizacje imigranckie w Europie. W poszukiwaniu nowego modelu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Nowosielski, M., Garapich, M.P. (eds). (2023). *Polish immigrant organisations in Europe: Between traditions and contemporary challenges*. Edinburgh: Edinburgh University Press (forthcoming).
- Osipowicz, D. (2002). *Rola sieci i kapitału społecznego w migracjach zarobkowych: Przykład Moniek* (PRACE MIGRACYJNE) [46]. Instytut Studiów Społecznych. Uniwersytet Warszawski.
- Østergaard-Nielsen, E. (2003). The Politics of Migrants' Transnational Political Practices. *International Migration Review*, 37(3), 760–786. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00157.x>
- Piatkowska-Stepaniak, W., Trela-Mazur, E. (2010). Polish Diaspora Media – a Source of Information or a Creator of Cultural and National Identity. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 137(3), 65–82.
- Pietrzyk-Reeves, D. (2012). *Idea społeczeństwa obywatelskiego: Współczesna debata i jej źródła*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 1–24. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>
- Portes, A. (2000). The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15(1), 1–12. <https://doi.org/10.1023/A:1007537902813>
- Pries, L., Sezgin, Z. (2012). Migration, Organizations and Transnational Ties. In L. Pries & Z. Sezgin (eds.). *Cross Border Migrant Organizations in Comparative Perspective*. London: Palgrave Macmillan UK, 1–36.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster.
- Quiroz Becerra, M.V. (2014). Performing Belonging in Public Space: Mexican Migrants in New York City. *Politics & Society*, 42(3), 331–357. <https://doi.org/10.1177/0032329214543257>
- Rosenow-Williams, K., Sezgin, Z. (2014). Islamic Migrant Organizations: Little-Studied Actors in Humanitarian Action. *International Migration Review*, 48(2), 324–353. <https://doi.org/10.1111/imre.12061>
- Rother, S. (2020). A global compact for migration from below? The role of migrant civil society. *Newsletter of the American Political Science Association's Organized Section on Migration and Citizenship*, 7(2), 16–20.
- Steinhilper, E. (2021). *Migrant Protest. Interactive Dynamics in Precarious Mobilizations*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Stola, D., Górny, A. (2001). Akumulacja i wykorzystanie migracyjnego kapitału społecznego. In: Jaźwińska, E., Okólski, M. (eds.). *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Warszawa: Scholar, 164–187.
- Stolle, D., & Hooghe, M. (2005). Inaccurate, Exceptional, One-Sided or Irrelevant? The Debate about the Alleged Decline of Social Capital and Civic Engagement in Western Societies. *British Journal of Political Science*, 35(1), 149–167.
- Tarrow, S.G. (1994). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Theodore, N., & Martin, N. (2007). Migrant Civil Society: New Voices in the Struggle Over Community Development. *Journal of Urban Affairs*, 29(3), 269–287. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2007.00343.x>
- Turner, J.H., Boyns, D.E. (2001). The Return of Grand Theory. In: Turner J.H. (ed.), *Handbook of Sociological Theory*. Boston: Springer US, 353–378. https://doi.org/10.1007/0-387-36274-6_18
- Vertovec, S. (2001). Transnationalism and identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 573–582. <https://doi.org/10.1080/13691830120090386>
- Weymes, E. (2002). Relationships not leadership sustain successful organisations. *Journal of Change Management*, 3(4), 319–331. <https://doi.org/10.1080/714023844>
- Yukl, G. (2008). How leaders influence organizational effectiveness. *The Leadership Quarterly*, 19(6), 708–722. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.09.008>
- Zhou, M., Bankston, C. L. (1994). Social Capital and the Adaptation of the Second Generation: The Case of Vietnamese Youth in New Orleans. *International Migration Review*, 28(4), 821–845. <https://doi.org/10.1177/019791839402800409>